

ZA SESTÁTNĚNÍ
DÁME
VYŠŠÍ VÝKON

ZNÁRODNĚNÍ, VYVLASTNĚNÍ A KONFISKACE

Manifestace na podporu znárodnění průmyslu u příležitosti vyhlášení dekretů prezidenta republiky, 25. října 1945

Pojem znárodnění se v českém prostředí často používá nejen ve svém původně poměrně úzkém významu zestátnění dolů, klíčových průmyslových a potravinářských podniků, bank a soukromých pojišťoven v zásadě za náhradu, ale i jako pojem pokrývající další způsoby vzniku státního (posléze „socialistického“) vlastnictví a všeobjímajícího státního sektoru ekonomiky. Často tak, zejména v současnosti, dostává i v obecné mluvě určitý pejorativní nádech vycházející z diskreditace levicových a socialistických konceptů právě kvůli využití znárodnění pro vytvoření totalitního, etatizovaného společenského systému po Únoru 1948, charakterizovaného i centrálním direktivním plánováním. Pejorativní nádech však má znárodnění mimo jiné i kvůli tomu, že slíbená náhrada původním vlastníkům často vůbec poskytnuta nebyla a znárodnění se tu posléze vlastně stalo konfiskací.

Znárodnění je pojem, který byl spojen s nuceným vyvlastněním určitých kategorií majetku ve prospěch státu (tzn. je tu spojen s pojmem zestátnění), a to v zásadě za náhradu. Ústavní soud České republiky proto opakovaně zdůraznil, že se jedná o originární způsob nabytí vlastnictví státem. Odpovídá tu tedy nejvíce anglickému pojmu *nationalization* či stejnému pojmu francouzskému. V dřívějších diskuzích v marxistických a sociálnědemokratických kruzích konce 19. a počátku 20. století se o znárodnění hovořilo spíše jako o tzv. socializaci, když tento pojem v sobě zahrnoval nejen vlastní zestátnění (k tomu ostatně ani nemuselo dojít), ale i podíl dělníků na řízení socializovaných společností či podíl na jejich zisku. V českém prostředí se pak někdy hovořilo o „zespolečenštění“. Některé představy pak za socializaci považovali i převod majetku ze soukromého do některé z forem veřejného vlastnictví, zejména pak družstevního, tj. ve prospěch jiného „veřejného“ subjektu než státu, a proto se pak hovořilo i o tzv. zveřejnění. Pojem *socialisation* například britská politická scéna užívala v období let 1945–1950 pro zestátnění průmyslových podniků možná více než výše zmíněný pojem znárodnění. Pojem zestátnění má i svoji někdy užívanou variantu „etatizace“ či „postátnění“, která je poněkud širší a zahrnuje nejen nejrůznější způsoby převodu či přechodu soukromého či obecního (zemského) majetku na stát či přenášení kompetencí ze soukromých či samosprávných institucí na orgány státu.

Avšak právě při koncipování československého znárodnění v roce 1945 se objevila nutnost pojem znárodnění (i když provedeného za náhradu) od pojmu vyvlastnění odlišit. Odlišení pojmu znárodnění se odůvodňovalo ideologicky, například tím, že znárodnění znamená významný politický a společenský předěl na cestě k socialismu i tím, že odlišný byl jeho rozsah, jednorázovost, zahrnutí velkého počtu případů stejného druhu či způsob provedení „ze zákona“. Zvláštní názor pak vyslovil přední znalec československých majetkoprávních opatření po roce 1945 Zdeněk Nešpor, který sice přiznával souvislost mezi znárodněním a vyvlastněním, avšak u znárodnění hovořil o „vyvlastnění určitého majetku ve prospěch státu, provedené ve vyšším veřejném zájmu, tedy o speciální expropriaci vyššího stupně“.²

Pojem konfiskace byl v právních dějinách nejprve a nejčastěji spojován s trestním právem a vyjadřoval sankci spočívající v propadnutí majetku ve prospěch státu. V římském právu byl za principátu pojem *confiscatio* (uložení do koše

na peníze, státní pokladny) používán pro vyvlastnění majetku nebo jeho části ve prospěch státu. Již římské právo však znalo případy, kdy se tak nemuselo stát jen z trestu. Konfiskace pak prošla dalším vývojem, když byla spojována nejčastěji se zločiny proti majestátu panovníka a poté v moderní době s velezradou a dalšími nejtěžšími zločiny proti státu. V českých dějinách se nejčastěji připomínají rozsáhlé pobělohorské konfiskace. Konfiskační prvky pak byly spatřovány i ve vyvlastnění v rámci prvorepublikové pozemkové reformy, pokud bylo provedeno bez náhrady.

V pojetí československého práva roku 1945 se pojem konfiskace použil i pro plošná, nucená vyvlastnění bez náhrady na základě zákona (dekretu prezidenta republiky) v dekretech prezidenta republiky definovaných kategorií osob. Jednalo se tedy ne již o čistě trestněprávní sankci, ale o opatření administrativně-právní a svým účelem spojené s pozemkovou reformou, reparacemi, rekonstrukcí a odsunem.

K tomu je možno využít i odůvodnění nálezu Ústavního soudu č. 55/1995 Sb., o návrhu na zrušení dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku v dobově velmi sledovaném případě Dreithaler. Ústavní soud v této souvislosti, ve vztahu k uplatnění konfiskace podle dekretu č. 108/1945 Sb., hovořil o odpovědnosti osob německé a maďarské národnosti (mimo jiné i za destrukci československé demokracie a okupaci), se kterou „bývá spojena sankce, jež je základní podmínkou toho, aby tato kategorie mohla plnit svou sociální funkci. Odpovědnost bez sankce by se promítla v existenci společenského vědomí natolik negativně, že by patrně znamenala, alespoň v určitých oblastech, jeho destrukci. Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. takovou sankcí nepochybně je; a i když se na první pohled zdá být pouze „majetkové“ povahy, obsahuje bezpochyby i důležitý sociální a etický podtext. Vzhledem k povaze, v tomto případě analyzované, odpovědnosti, nelze však na dekret nahlížet jako na trestní normu či trestní sankci, byť ke konfiskaci majetku došlo podle něj bez náhrady“.³

Je však třeba připomenout i vztah konfiskací k trestnímu právu v rámci tzv. velkého retribučního dekretu, kde konfiskace prováděná národními výbory doplňovala propadnutí majetku vyslovené mimořádnými lidovými soudy. Československé konfiskace roku 1945 tedy v sobě trestněprávní prvek, respektive prvek sankce, zachovaly. Konfiskací bylo též znárodnění nepřátelského majetku, za nějž se ze zákona neposkytovala náhrada. Konfiskaci se však nepochybně přiblížilo i znárodnění, za nějž nebyla poskytnuta odpovídající náhrada československým občanů nespádajícím do kategorie „zrádců a kolaborantů“ či „státně nespolehlivých osob“.

Dalším důležitým pojmovým znakem československých konfiskací roku 1945 bylo jejich (i když ne vždy realizované) spojení s přerozdělením a přidělením majetku, kdy stát neměl být konečným příjemcem konfiskátů, ale majetek měl být přerozdělen a přidělen do soukromého vlastnictví určitých kategorií státně spolehlivých a sociálně potřebných osob. Konfiskace se tu pojila s další fází pozemkové reformy a s přidělovým řízením živností, bytů a dalších kategorií konfiskátů. I v tom se konfiskace měla lišit od znárodnění, kde byl „konečným příjemcem“ vyvlastňovaného majetku československý stát.

3 Naopak za trestní normu pokládal Ústavní soud dekret č. 16/1945 Sb., ve znění pozdějších předpisů, který ukládal soudu v souvislosti s odsouzením pro zločin v tomto dekretu uvedený vyslovit propadnutí celého jmění odsouzeného nebo části jeho jmění ve prospěch státu.

2 Z. Nešpor, Znárodnění dolů a průmyslu, Kniha první, proces znárodněvací. Praha 1948, s. 173.

Jak znárodnění, tak i konfiskace souvisí s pojmem vyvlastnění, tj. s vynucenou změnou v osobě vlastníka určitých kategorií věcí. Vyvlastnění (*expropriace*) je tak pro tuto práci základním pojmem, který zahrnuje celou škálu případů. Vyvlastnění v širším pojetí tohoto pojmu je totiž obsaženo jak v znárodnění, tak i v konfiskaci, jakkoli jsem si dobře vědom, že většinou bývá v právní vědě vykládáno ve svém užším smyslu jako vyvlastnění ve veřejném zájmu, k dosažení účelu stanoveného zákonem a za náhradu v oblasti předpisů občanského a správního práva. Kromě vymezení veřejného zájmu a účelu vyvlastnění je tu stejně důležitý i prvek vyvlastňovacího řízení.⁴

Jako důsledek politických a právněteoretických diskuzí v souvislosti s provedením pozemkové reformy se v československém právu objevil i pojem zábor, jenž je spojen s profesorem občanského práva pražské právnické fakulty Janem Krčmářem. Teorií byl poté pokládán za případ „blízký vyvlastnění“, ale jeho svébytnost spočívala ve výrazném omezení původního vlastníka „velkého pozemkového majetku“ v právní dispozici s majetkem spadajícím pod zábor a v poskytnutí právního titulu státu k vymezení pozemků, které poté mohly být za náhradu vyvlastněny a následně přiděleny malým a středním rolníkům, tj. přerozděleny v rámci pozemkové reformy.

S vyvlastněním, konfiskací či znárodněním však souvisí i pojmy, které často těmto zásahům do vlastnického práva předcházejí, a dalo by se říci, že jsou jejich předzvěstí. Jedná se například o majetkový sekvestr, kdy je vlastník určité věci omezen právním předpisem či rozhodnutím správního orgánu v dispozici předmětem svého vlastnického práva. Tento pojem se v československém případě objevil i jako obstavení (velkostatků), nucená, či později národní správa.

Poměrně složité je i vymezení dalšího pojmu, se kterým se budeme v této knize setkávat a kterým je „restituce“. Pojem sám pochází z latinského institutu tzv. *restitutio in integrum*, který představoval mimořádný prostředek římského magistráta, jímž z důvodů hodných zvláštního zřetele odstraňoval některé nežádoucí důsledky civilního práva a směřoval k navrácení do předešlého stavu se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Ostatně definice římského právníka Ulpiana pojímala restituci jako případ, kdy se „něco uvede do dřívějšího stavu, buď odstraní, co bylo učiněno, nebo znovu postaví, co bylo odstraněno“.⁵ Takto pojatá restituce však není v současném právu obvyklá a často ani proveditelná. V dnešním pojetí jde spíše o posunutý význam pojmu označující nápravu některých zásahů do majetkových práv pocíťovaných podle způsobu provedení či podle toho, proti komu zásahy směřovaly, jako majetkové křivdy, důsledky perzekuce či protiprávní stavy. Podle nálezu Ústavního soudu ČR publikovaného pod číslem 131/1994 Sb. je restituce „odstraněním protiprávnosti při převodu vlastnictví, případně protiprávního zásahu do vlastnického práva, a to navrácením věci do původního právního vztahu s právními účinky *ex tunc*“. Nežrídka se tak nejedná o navrácení do původního vlastnického stavu, ale například jen o poskytnutí finanční náhrady (kompenzace). Zvláštní formy odškodnění pak přinesla zejména jednání o odškodnění obětí holocaustu v uplynulých desetiletích. V době po druhé světové válce se restituce odvozovaly od prohlášení některých majetkoprávních jednání z tzv. „doby nesvobody“ za neplatné

4 Viz J. Hoetzel, *Slovník veřejného práva*, 5. díl, Brno 1948, s. 487 an., heslo vyvlastnění.

5 M. Bartošek, *Encyklopedie římského práva*, Praha 1981, s. 426.

s tím, že z této neplatnosti se odvozovaly některé nároky ve shora naznačeném „restitučním“ smyslu.⁶ Po roce 1989 pak restituce původně znárodněného majetku souvisí nejčastěji s uvažovanou privatizací státního majetku či převodem majetku státu do vlastnictví obcí apod.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že pojem znárodnění bude nutné vykládat s přihlédnutím k dalším „příbuzným“ a souvisejícím pojmům. Určitým problémem tu však může být i fakt, že právní pojmy jsou často promíchány s pojmy politického jazyka a že se jejich význam proměňoval i v jednotlivých historických etapách.

6 Viz např. Z. Nešpor, *Vrácení majetku persekvovaným*, Praha 1946, s. 5.

II.

do roku 1918:
HISTORICKÉ KOŘENY

Veřejné zásahy do soukromých majetkových vztahů, které budeme sledovat po roce 1945, mají své, pro někoho možná až překvapivě, hluboké kořeny. Pro moderní dobu je nutné pro jejich osvětlení začít přinejmenším od druhé poloviny 18. a počátku 19. století, kdy se v myšlenkách Francouzské revoluce a ve velkých soukromoprávních kodifikacích pro kontinentální Evropu zrodily, založené na podnětné kombinaci domácího, římského a přirozeného práva, jakými byly francouzský Code Civil či rakouský Všeobecný občanský zákoník (ABGB), základy právního zakotvení vlastnického práva a zároveň i základní podmínky pro jeho omezení ve veřejném zájmu. Jak vlastnické právo, tak i možné vyvlastnění bylo odůvodňováno přirozeným právem (například myšlenkami Hugo Grotia) s využitím tradičních konceptů římského práva. Jak si však ukážeme v následujícím výkladu, právní úprava sama o sobě vyjadřovala spíše ideální stav a konkrétní situace musí být konfrontována se společenským a politickým vývojem.

Nedotknutelnost soukromého vlastnictví, nebo socializace ve jménu nového společenského řádu?

Deklarace práv člověka a občana z roku 1789 stanovila, že vlastnictví je nutno chápat jako nedotknutelné a posvátné právo, jehož může být jednotlivce zbaven pouze z důvodu veřejné potřeby, na základě zákona a pod podmínkou poskytnutí „spravedlivé a předběžné náhrady“. Tento princip poté pro francouzské soukromé právo kodifikoval občanský zákoník – Code Civil zvaný též Code Napoleon. Za Napoleonských válek byl poté rozšířen do mnoha dalších států Evropy. Podobně, jak ještě uvidíme, postupoval zákonodárce i v roce 1811, kdy došlo k vydání druhé zmíněné velké kodifikace s římskoprávním vlivem – Všeobecného občanského zákoníku.

Nutno však podotknout, že se někdy zapomíná i na koncepty vlastnického práva a jeho ochrany, která se prosadila v anglickém právu a poté v rámci celého tzv. common law, která pracuje někdy s odlišnými pojmy než kontinentální právo, a to zejména v právních vztazích k půdě. Vlastnictví movitých věcí zde filozoficky (např. John Locke a poté političtí ekonomové Adam Smith a David Ricardo) i právně (zejména William Blackstone) stojí na obdobné definici soukromého vlastnictví k movitým věcem jako na kontinentě, avšak je chráněno celou řadou od kontinentálního práva odlišných procesních prostředků.

O něco později se nejen ve Francii, ale i v dalších evropských státech včetně Rakouska, prosadila i ústavněprávní rovina ochrany (nedotknutelnosti) soukromého vlastnictví jako jednoho ze základních občanských práv s tím, že ústava zároveň stanovila základní podmínky pro vyvlastnění. To odpovídalo zejména liberálně-demokratickému pojetí práva, přičemž koncepty liberalismu se poměrně svébytně v Evropě rozvíjely jak ve Velké Británii, tak i ve Francii a dalších státech západní Evropy, Německu, Rakousku či Itálii.

Již od poloviny 18. století se však otázka omezení samotné existence soukromého vlastnictví ve prospěch společnosti či státu stala východiskem pro ideologické a politické programy vznikajícího socialistického hnutí, které mělo nejprve značně idealistické a utopické projevy spočívající zejména v odmítání

soukromého vlastnictví. To je spojeno s osobnostmi jako byli Robert Owen, Henri Saint-Simon či Charles Fourier, avšak ideové kořeny jsou samozřejmě ještě hlubší, připomeňme jen Thomase Mora, v jehož ideálním státě Utopie nemělo existovat soukromé vlastnictví, stejně jako ve Slunečním státě Tommasa Campanelly či u Jeana Mesliera a Gabriela Mablyho, kteří v první polovině 18. století volají po vytvoření společnosti založené na přirozeném řádu a rovnosti, kde by nebylo místa pro soukromé vlastnictví.

V roce 1840 Pierre-Joseph Proudhon ve své slavné práci *Co je vlastnictví?* brojil proti nedotknutelnosti soukromého vlastnictví, ospravedlněné argumenty římského a přirozeného práva. Tato kniha obsahuje i jeho známé přirovnání soukromého vlastnictví ke „krádeži“ či loupeži.⁷

„Vědeckého“ zdůvodnění se mezinárodnímu socialistickému hnutí dostalo z pera Karla Marxa a Bedřicha Engelse v polovině 19. století. Vznikající marxismus tu byl totiž namířen proti kapitalismu jako společenskému systému, který je podle jeho zakladatelů založen na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a vykořisťování dělnické třídy. Marxisté proto navrhovali odstranění toho soukromého vlastnictví, které sloužilo k vykořisťování, a jeho nahrazení kolektivními formami vlastnictví. Do eventuálního odumření státu a nastolení komunismu mělo hrát nejvýznamnější roli právě státní vlastnictví. Již v červnu 1847 vypracoval Engels ve formě odpovědi na 25 řečnických otázek pamflet nazvaný *Nástin komunistického vyznání víry*, kde se zabýval i způsoby, jak omezit a postupně vyvlastnit soukromé vlastníky výrobních prostředků, jako jedním z instrumentů pro vybudování komunistické společnosti. Engels tak navrhoval omezovat soukromé vlastníky nejprve progresivním zdaněním a zvláštními druhy daní, například velkou daní dědickou, a teprve poté postupné vyvlastnění velkých statkářů, průmyslových a finančních magnátů. To se mělo dít jak konkurencí se státním sektorem (v dopravě i průmyslu), tak i vyvlastněním za náhradu ve formě dluhopisů. Konfiskace měla postihnout jen emigranty před revolucí a ty, kteří by se proti revoluci postavili. Znárodněna měla být i centrální banka a soukromé banky měly být omezeny. Důležitou součástí změn byly i naznačené změny v organizaci práce, podílu dělníků na řízení továren a na zajištění základních pracovních a sociálních podmínek.⁸ V Komunistickém manifestu z roku 1848 pak Marx a Engels vyzývají k despotickým zásahům do vlastnického práva, stejně jako k nejradikálnějšímu rozchodu s tradičními vlastnickými vztahy v rámci komunistické revoluce. Požadovali též zestátnění pozemkového majetku a peněžnictví prostřednictvím národní banky vlastněné státem jako monopolním vlastníkem stejně jako znárodnění všech dopravních prostředků a všeobecnou pracovní povinnost.⁹

Myšlenky zespolenštění výrobních prostředků poté Marx a Engels rozvedli v několika dílčích studiích, a zejména se snažili tuto otázku pojmut do programu a do rezolucí první mezinárodní organizace dělnického hnutí, tzv. První internacionály založené roku 1864. V roce 1871 se některé Marxovy myšlenky i v oblasti

7 P.-J. Proudhon, *What is property? An Inquiry into the Principle of Right and of Government*, Forgotten Books, 2008.

8 V upravené verzi je pak znám jako *Principy komunismu* z října 1947, poprvé publikovány v roce 1914. Viz např. Marxist Internet Archive, www.marxist.org/archive/marx/works.

9 Česky např. K. Marx, B. Engels, *Manifest Komunistické strany*, Praha 1961.

ekonomických reforem snažila za pozornosti mezinárodního socialistického hnutí realizovat Pařížská komuna, označovaná též za „první proletářskou revoluci“. Zejména její obecné prohlášení o aplikaci socialistických principů a vyhlášení odluky státu a církve s následným zestátněním církevního majetku nenechávaly na pochybách, kam by vývoj v Paříži směřoval, pokud by nedošlo k jejímu poměrně rychlému konci.

Marx se ve vztahu k myšlence znárodnění podrobněji věnoval hlavně otázce zespolečenštění půdy, pro niž také v letech 1868–1872 výslovně používal i pojem znárodnění – *nationalization*.¹⁰ Stalo se tak i v přednášce pro Manchesterskou sekci International Working Men's Association a není náhodou, že tak učinil v Anglii, kde otázka podoby právních vztahů k půdě představovala významný společenský problém právně vyjádřený již naznačenou zcela odlišnou strukturou právních vztahů k půdě než v kontinentální Evropě. Marxův spolupracovník Engels se poté věnoval rozpracování Marxových stěžejních myšlenek, včetně vztahu ke znárodnění, zejména v propagandistické činnosti. Velký ohlas ve vznikajícím socialistickém hnutí měla jeho práce *Socialism: Utopian and Scientific*, publikovaná v roce 1880. Otázce vývoje vlastnického práva se speciálně věnoval v roce 1884 v práci, která česky vyšla pod názvem *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*.

Posílení socialistických stran v poslední třetině 19. století vedlo k etablování velkých socialistických, dělnických, respektive sociálnědemokratických stran, což ještě posílilo postupné zavádění všeobecného volebního práva. Svoji roli sehrála také mezinárodní organizace II. internacionály a její kongresy s nejrůznějšími rezolucemi politického i ekonomického charakteru. Ideově se sice tyto strany hlásily k marxismu, avšak co se týče vztahu k vlastnickým vztahům, nejvíce se prosazoval nejprve koncept združstevnění (například u F. Lassalla) a poté také pojem socializace, který souvisel s připouštěním postupného, evolučního vývoje směrem k socialismu.

Objevily se také nové teoretické práce, které se s pojmy znárodnění či socializace vyrovnávaly. Připomenout je možné zejména významného německého marxistického teoretika Karla Kautského, který se z marxistického hlediska touto otázkou zabýval především ve své práci o socialistické revoluci z roku 1902, a to zejména ve druhém díle věnovaném opatřením „druhý den po provedení revoluce“.¹¹ K okamžitému znárodnění zestátněním či municipalizací byly podle něj zralé a vhodné určité sektory ekonomiky, zejména přirozené monopoly, doprava, doly či těžký průmysl. Otázkou pak bylo, zda za znárodnění poskytnout náhradu, což Kautsky v odůvodněných případech nevyklučoval.

Eduard Bernstein, který je naopak považován za teoretika reformistického hnutí,¹² sice myšlenku socializace úplně neopustil, ale zastával umírněný postoj,

10 Jednalo se o diskusi o této otázce po kongresu I. internacionály v Basileji. Také v článku nazvaném *Abolition of Landed Property* z 3. prosince 1869 hovoří o nutnosti, aby byla půda vlastněna „nationally“.

11 K. Kautsky, *The Social Revolution*, Charles Kerr, Londýn 1903, díl II, *On the day after the socialist revolution*, zejména kapitoly věnované „vyvlastnění vykořisťovatelů“, „konfiskaci nebo kompenzací“ a „zbytkům soukromého vlastnictví a výrobních prostředků“.

12 E. Bernstein, *Evolutionary Socialism*, zejména kapitola III, *The Tasks and Possibilities of Social Democracy*, původně německy 1899, citováno dle anglické verze z roku 1907 vydané the Independent Labour Party, Londýn.

když požadoval nutný postupný vývoj a zralé podmínky. Kombinoval znárodnění se združstevněním, zejména v otázce socializace půdy. To odpovídalo koncepci gradualismu zastávané také manželi Webbovými a Fabiánskou společností v Anglii.

V politické rovině se teoretické a ideové úvahy socialistického hnutí projevovaly návrhy na dílčí socializaci či zestátnění takových oborů, jako bylo například hornictví či doprava s tím, že dělníkům měl být zároveň poskytnut podíl na řízení podniků a eventuálně i podíl na zisku. Nepřestávaly se však prosazovat i návrhy na využití družstevních forem vlastnictví, na podporu obecního (komunálního) vlastnictví, a zejména v Itálii, Španělsku a Francii na prosazení „syndikalismu“, který ve vztahu k námi sledovanému tématu spíše propagoval dělnickou kontrolu výroby či vlastnictví podniků zaměstnanci, přičemž společenské přeměny měla začít generální stávka.

Nejpracovanější program, zahrnující posléze i otázku znárodnění a socializace, vypracovala, vycházející z marxismu, německá sociální demokracie a podle jejího vzoru poté i další sociálnědemokratické a socialistické strany. V původním programu ze srpna roku 1869 přijatém v Eisenachu se myšlenka znárodnění či socializace nevyskytuje přímo, ale vyplývá z požadavku změny stávajících politických, ekonomických a sociálních poměrů a v boji za „politické a ekonomické osvobození dělnické třídy“ s tím, že v programu se přímo objevil požadavek státní podpory družstevnictví.¹³ Program socializace byl založen na tzv. výrobních společenstvech (*Produktivgenossenschaften*) zřizovaných s pomocí státu pod „demokratickým dohledem pracujícího lidu“ v průmyslu a zemědělství. Byl odsouhlasen v roce 1875 na sjezdu německých socialistů v Gotě, kde došlo ke sjednocení původního eisenachského směru s lasallovským.

Podrobně o socializaci hovořil zejména tzv. Erfurtský program německé sociální demokracie z roku 1891, který navrhoval zejména vytvoření společenského vlastnictví namísto „soukromého kapitalistického vlastnictví“, zejména pak v případě vlastnictví výrobních prostředků, v nichž spatřovali hlavní příčinu vykořisťování. Výslovně byla zmíněna půda, doly, nerostné bohatství, továrny a dopravní prostředky. Společenské vlastnictví mělo též plnit nový účel, sloužit ku prospěchu celé společnosti.

Není překvapující, že německá sociální demokracie programově ovlivnila zejména rakouskou sociální demokracii, a to jak v roce 1874, kdy rakouští sociální demokraté v zásadě kopírovali eisenachský program, tak zejména po roce 1889, kdy byly sociálnědemokratické proudy v Rakousku sjednoceny v Sociálnědemokratickou dělnickou stranu rakouskou. (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs – SDAPÖ) pod vedením Viktora Adlera. Program byl projednáván na sjezdu v Hainfeldu, kde zazněl i požadavek zespolečenštění výrobních prostředků, tj. „přechodu výrobních (pracovních) prostředků ve společné vlastnictví veškerenstva pracovního lidu“ jako naplnění historického společenského vývoje. K tomu ale musela dělnická třída získat také politickou moc. Zespolečenštění bylo vztaheno k mezinárodnímu charakteru socialistického hnutí a spojeno s dalšími politickými, ekonomickými, sociálními a vzdělávacími požadavky dělnictva.

13 P. Prokůš, *Politické programy Československé a československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*, Praha, HÚ AV ČR 1999, dok. č. 1.